

FRANSIZ VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ZOOKOMPONENTLİ FRAZEOLoji VAHİDLƏR

Məqalədə Azərbaycan və fransız dillərində zoonim komponentli frazeoloji vahidlər müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. İki müxtəlif sistemli dillərdə zoonimik ifadələr ilə işlənən frazeoloji vahidlər çox qədim tarixə malikdir. Xalqın mədəniyyətini, həyat tərzini, dinini, inancını, təfəkkürünü ifadə edir. Dilin leksik bazasını zənginləşdirən və dilin lügət tərkibinin ayrılmaz hissəsi olan bu frazeoloji vahidlər xalq yaradıcılığının məhsuludur. Frazeoloji birləşmələrin tarixi, etimologiyası dünya dilçiləri tərəfindən öyrənilmiş, araşdırılmışdır. Bu sahədə bir çox tədqiqat xarakterli məqalələr, kitablar yazılmışdır. Bu sahədə Şarl Balli, A. Qurbanov, H. Bayramov kimi dilçi alimlər səylə çalışmış və çox maraqlı araşdırmalar üzə çıxarmışlar. İstər Azərbaycan, istərsə də fransız dillərində zoonim komponentli frazeoloji vahidlər məişət üslubunda, şifahi xalq ədəbiyyatında, bədii ədəbiyyatda dilin leksik fondunu zənginləşdirir və inkişaf etdirir. Zoonimik ifadələrin tərkibində bəzən heyvan adları əvəzinə heyvan bədən üzvləri ilə işlənməsi maraqlı doğurur. Bu tip somatik ifadələr hər iki dildə mövcuddur.

İnformativ xarakter daşıyan bu ifadələr müxtəlif motivlərlə ifadə olunur, metaforik xüsusiyyətləri əks etdirir. Bu ifadələri müqayisə edərək onların iki müxtəlif sistemli dildə oxşar və fərqli cəhətlərinin şahidi oluruq. Zoonimik ifadələrin tərcümə prosesində bəzi çətinliklərlə üzləşirik. Düzgün tərcümə əldə etmək məqsədilə müxtəlif tərcümə üsullarından istifadə etmək, onların uyğun ekvivalentini tapmaq lazımdır. Çünki hər bir xalqın dilində, sivilizasiyasında digər mədəniyyətlərdə olmayan özünəməxsus anlayışlar vardır.

Açar sözlər: frazeoloji birləşmələr; zoonimik frazeologizmlər; zoonim komponentli frazeoloji vahidlər; zooleksika; sabit söz birləşmələri.

Giriş

Zooleksika yalnız Azərbaycan və fransız dillərində deyil, dünyanın digər dillərində də mövcuddur. Zooleksika termini zoologiya ilə bağlı sözlər və terminlər toplusudur. Zoonimlər bu dillərin leksik bazasının inkişafı və zənginləşməsi prosesində mühüm rol oynayır və müxtəlif spesifikasiyaya malikdir. Bu iki müxtəlif sistemli dildə zoonim komponentli frazeoloji birləşmələrin yaranması, metaforikləşməsi xalqın mədəniyyətinin, milli təfəkkürünün, həyat tərzinin və dünyagörüşünün məhsulu kimi qəbul olunur.

Əsas təhlil

Əgər tarixə nəzər salsaq insanların mağaralarda yaşadığı dövrdə onların heyvanlarla xüsusi əlaqəsi olduğunu görürük. Onların ovçuluqla məşğul olması günümüzdə qədər gəlib çatan mağara rəsmlərində özünü əks etdirir. Bu rəsmlər ovçuluqla bağlı bilikləri aydın şəkildə izah edir. Xalqın sivilizasiyasında heyvanlarla bağlı müxtəlif ayinlər, inanclar, miflər mövcuddur. Məsələn, qədim misirlilərdə yarı insan, yarı heyvan formasında rəsmlər, yaxud pişiyin mifoloji güclərə sahib olduğu maraqlı doğurur. Azərbaycan folklorunun ən qədim janrlarından biri olan əfsanələrdə flora və fauna ilə bağlı, mifoloji köklərə malik hekayələr mövcuddur. Nağıllarda, əfsanələrdə heyvanlar bəzən, şeytan, bəzən də ilahi qüvvə kimi təsvir edilirdi. Bütün bu sadaladığımız məlumatlardan aydın olur ki, heyvanlar insanları qorxutmuş, heyrətləndirmiş, bəzən də valeh etmiş, insanları ömrü boyu müşayiət etmişdir. İnsan təbiətlə vəhdət təşkil edir və təbiətdən ilham alır. Günümüzdə qədər gələn bu ifadələr bu fikri aydın şəkildə sübut edir.

Dünyada dilçi alimlər frazeologizm üzərində araşdırmalar aparmış, çox maraqlı faktlar ortaya çıxarmışlar. H. Bayramov öz kitabında Azərbaycan dilinin leksikasında frazeoloji vahidlərin çox qədim tarixə malik olduğunu vurğulayır. O, frazeoloji vahidləri bu cür izah edir: “Fikrin ifadəsində nitqin bilavasitə tərkib hissəsini təşkil edən iki və daha çox təkmənalı sözün tarixən birləşməsindən ibarət olub, komponentləri sintaktik və semantik cəhətdən parçalanmayan, quruluşca sərbəst söz birləşməsinə və ya cümləyə oxşayan, mənaca sözə, söz birləşməsinə və ya bir formada, ya da qrammatik cəhətdən dəyişdirilərək işlədilən konstruksiyalara frazeoloji vahid deyilir” (4.s.27).

Tarixçi Mişel Pasturo (Michel Pastoureau) izah edir ki, Avropa faunası antik dövrdən əvvəl səkkiz vəhşi və yerli heyvandan ibarət olan ilkin bir nüvə ətrafında formalaşmışdır: ayı, canavar, qaban, maral, tülkü, qarğa, qartal və qu quşu. “Sonradan onlara bəzi ev heyvanları qoşuldu: əvvəlcə

öküz, at və it; daha sonra isə donuz, uzunqulaq, xoruz və bir neçə başqa heyvan. Bu siyahıya bir fantastik varlığı – əjdahanı və üç ekzotik heyvanı – aslan, fil və meymunu da əlavə etmək lazımdır. Beləliklə, ümumilikdə Avropa mədəniyyət tarixində mühüm rol oynayan təxminən iyirmi heyvan mövcuddur.” (3.s.18).

Hər iki dildə heyvanlarla bağlı (İt, pişik, xoruz, siçovul, tülkü, canavar və s.) atalar sözləri, deyimlər və ifadələr çox yayılmışdır və bu, təbiətlə olan əlaqəmizi tərənnüm edir. Əgər nəzər salsaq, həm Azərbaycan, həm də fransız dillərində ev heyvanları ilə işlədilən frazeoloji ifadələr üstünlük təşkil edir. Araşdırsaq digər dillərdə də bu halın mövcud olduğunu şahidi olarıq. Çünki insanlar gündəlik həyatlarında ev heyvanlarını daha çox müşahidə etdikləri üçün frazeoloji deyimlərdə bu heyvanların xüsusiyyətləri səciyyələndirilmişdir. Yazıçı və şairlər öz əsərlərində insan xarakterini, davranış və duyğularını heyvanlar üzərində metaforikləşdirərək təsvir etmək, öyüd-nəsihət vermək üçün istifadə etmişlər. Bu hadisəyə daha çox təmsillərdə rast gəlmək olar.

Gündəlik həyatımızda zoonimik ifadələr dilimizin tərkib hissəsində mühüm rol oynayır və müxtəlif motivlərlə ifadə olunmuşdur. Azərbaycan və Fransız dillərində bu tip ifadələr əsrlər boyu hər iki dildə mövcud olmuş, insanların yaşayış tərzini, sivilizasiyasını, dünyagörüşünü, dini inanclarını, adət-ənənələrini əks etdirmişdir.

Zoonimlərlə işlənən ifadələr bir çox konnotativ mənaya malikdir. Dilin leksik tərkibində bu tip ifadələr metaforikləşərək insanların xarakterini analiz etmək, qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Bu ifadələrin metaforikləşməsi dilin leksik-semantik xüsusiyyətlərinin imkanları sayəsində zənginləşir və inkişaf edir. İstər Azərbaycan, istərsə də fransız dillərində zoonimlərlə işlədilən frazeoloji vahidlərdə, idiomatik ifadələrdə, atalar sözlərinin tərkibində rast gəlinir. Bildiyimiz kimi, leksik vahidlər sözdüzəltmə imkanlarından istifadə edərək dilin lüğət tərkibini zənginləşdirir. Hər iki dildə zoonimik komponentlərlə işlənən ifadələr özünəməxsusluğu, leksik-semantik strukturu ilə seçilir. Bəzi heyvan adları dil daşıyıcıları tərəfindən ilkin mərhələdə yaranmış, ifadələrin tərkibində formalaşmış və günümüzə qədər gəlib çıxmışdır. Bu ifadələrin müxtəlif yanaşmalarla yaranması bizə məlumdur. Məsələn, heyvanların xüsusiyyətləri insanların üzərinə köçürülərək insanı xarakterizə edir. Predmetlər arasındakı obrazlı oxşarlığı təyin etmək üçün ifadə olunur. Hər iki dilin frazeoloji sisteminin əsas hissəsini zoomorfizmlər təşkil edir. Fransız və Azərbaycan dilində müqayisəli şəkildə verilən nümunələrdə bunu aydın görmək mümkündür. Rusé comme un renard (quelqu'un de très rusé)- tülkü kimi hiyləgər olmaq; Etre malin comme un renard -tülkü kimi hiyləgər olmaq; Etre fort comme un lion- şir biləkli olmaq, şir kimi güclü olmaq; S'entendre comme chien et chat (se chamailler, se disputer sans cesse)- it-pişik kimi yola getmək ; Fort comme un bœuf (quelqu'un de très fort physiquement)- fiziki olaraq öküz kimi güclü olmaq ; Manger comme un porc (manger très salement, en en mettant partout)- donuz kimi yemək, səliqəsiz, pinti yemək ; Doux comme un agneau (une personne au caractère particulièrement doux, gentil, sans aucune agressivité) –quzu kimi sakit, itaətkar və mülayim olmaq ; Une cervelle d'oiseau (quelqu'un d'étourdi, ou à l'esprit faible) - quşbeyin olmaq ; Mémoire de poisson rouge (avoir une très mauvaise mémoire, avoir du mal à se rappeler les choses)- balıq yaddaşlı olmaq ; Avoir une mémoire d'éléphant (avoir une excellente mémoire) - fil yaddaşı olmaq, yaddaşı çox güclü olmaq; Être malin comme un singe (être très malin, faire preuve d'ingéniosité)- meymun kimi hiyləgər olmaq. Orta əsrlərdən bəri, meymun pis niyyətli bir heyvan olaraq qəbul edilirdi. O, Şeytanla əlaqələndirilirdi. XVII əsrin sonlarına doğru, "malin" (hiyləgər) sifətinin mənası dəyişdikcə, ifadə artıq meymunun pisliyi ilə deyil, onun çevikliyi ilə əlaqələndirilməyə başlandı. Larmes de crocodile : (pleurer facilement et abondamment, ou se plaindre et geindre excessivement, par hypocrisie pour émouvoir et tromper, manipuler)- timsah gözyaşları tökmək, yalandan ağlamaq. Bu ifadə XVI əsrə aid olsa da, latın və yunan dillərində mövcud idi. Bu ifadə Nildəki timsahların öz qurbanlarını cəlb etmək üçün inildədiklərinə dair əfsanə ilə əlaqələndirilir. Les chien aboient, la caravane passe- İt hürər karvan keçər, atalar sözüdür və bu ifadə, öz yolundan əmin olan birinin qarşısında dedi-qodunun və ya tənqidlərin heç bir təsirinin olmadığını vurğulamaq üçün istifadə edilir. Danser comme un loup autour du puits - quyu ətrafında canavar kimi rəqs etmək. Bəzi yunan və latın deyimləri daha az tanınsa da, insan ilə canavar arasındakı əlaqələrin qədimliyini göstərir. Bu ifadə adətən bir vəziyyətdə ehtiyatlı və ya məkrli davranmağı təsvir etmək üçün istifadə olunur. Bu deyim, canavarın təhlükəli və hiyləgər təbiətini simvollaşdırır. Kitabı-Dədə-

Qorqud dastanında canavarla (qurdla), atla bağlı frazeoloji birləşmələrə daha çox rast gəlmək olur. Qurdun müqəddəsliyinə inanılır və bu mövzuda bir çox motivlər mövcuddur. Qurd üzü mübarəkdir ifadəsində qurdun müqəddəs simvol olduğunu işarə edir. Türklər atların göydən gələn, dənizdən çıxan, müqəddəs atlardan yarandığına inanırlar. Dastanlarda atların təhlükəli anlarda igidləri xəbərdar etmək, təhlükədən qorumaq kimi düşüncələri maraqlandırır (2. s.162).

Azərbaycan dilində bəzi ifadələr fransız dilindəki ifadələrlə ekvivalentdir. Avoir une faim de loup ; avoir très faim- qurd kimi ac olmaq. Bəzən isə elə ifadələr vardır ki, fransız dilində heyvan adları işlənir, amma Azərbaycan dilində ekvivalent ifadədə heyvan adı işlədilmir. Məsələn, A bon chat, bon rat- pişik siçovula rast gəlir. Bu ifadənin dilimizdə qarşılığı « Daş qayaya rast gələr ». Une hirondelle ne fait pas le printemps – Bir qaranquş yazı gətirmir. Azərbaycan dilinə bu ifadə Bir güllə yaz olmaz kimi tərcümə olunur. Bu ifadəni müqayisə etdikdə fransız dilində bu frazeoloji birləşmənin tərkibində quş adı var amma Azərbaycan dilindəki ekvivalenti flora tərkibli komponentlə işlədilmişdir. Hər iki dildə mənə etibarlı ilə eynidir. Qaranquş baharın ilk müjdəçisi olmağına baxmayaraq bir qranquşla və ya tək bir gül ilə bahar gəlmir. Hər iki dildə bu ifadə səbirlə olmaq, tələsik nəticə çıxarmamaq kimi tövsiyyə xarakteri daşıyır. Se jeter dans la gueule du loup : tomber dans un piège ; se mettre en danger par imprudence- Özünü canavarın ağızına atmaq ifadəsi Azərbaycan dilinə tələyə düşmək, ehtiyatsızlıqdan özünü təhlükəyə atmaq kimi ifadə olunur. Vendre la peau de l'ours avant de l'avoir tué : célébrer trop tôt un succès qui n'est pas encore certain ni acquis- « Ayını öldürməmiş dərisini satmaq » ifadəsi Azərbaycan dilinə « Çayı keçməmiş hop demə » ifadəsinə uyğun gəlir. Les chiens ne font pas des chats ; les enfants ressemblent à leurs parents- İtlər dünyaya pişik gətirmir ifadəsi dilimizdə « Ot kökü üstə bitər » ifadəsinə ekvivalentdir. Fransız dilində əsl mənada bu frazeoloji birləşmə « Chercher des poux dans la tête de quelqu'un ; importuner quelqu'un pour des problèmes sans importance » - Kiminsə başında bit axtarmaq, məcazi mənada isə kiməsə boş, səbəbsiz yerə problem yaratmaq kimi ifadə olunur. Au chant du coq – Xoruz banlayanda ifadəsi Azərbaycan dilinə sübh tezdən, dan yeri ağaranda, dan yeri söküləndə, səhərin gözü açılarda kimi tərcümə olunur.

Bəzi ifadələr heyvan adları ilə deyil, heyvan bədəninin üzvləri vasitəsilə yaranmışdır. Məsələn, poser sa griffe (mettre sa marque, faire montre de possessivité envers quelque chose)- iz buraxmaq, caynaq atmaq ; avoir des ailes (se sentir léger)- özünü yüngül hiss etmək, yüngülləşmək ; être léger comme une plume (être très léger)- lələk kimi yüngül olmaq (çəkisi) ; n'avoir ni queue ni tête (être désorganisé, en parlant d'un récit) - Nə başı var nə də ki quyruğu, nə başı var nə ayağı. Bu ifadələrdə heyvanların bədən üzvləri, somatik ifadələr işlənmişdir. İki müxtəlif sistemli dillərdə heyvanların nominasiya prinsipinin bir çox hallarda oxşar cəhətləri var. Hər iki dildə heyvanların xarici görünüşünə, rənginə, qidalanmasına, onomastik motivlərə, bədən üzvlərinin fərqləndirici əlamətinə, dəri və tüklərinin rənginə, bədən ölçüsünə, coğrafi yerinə görə nominasiya prosesi baş verir. Baleine bleue- mavi balina ; aigle à tête blanche- ağbaş qartal ; un fourmilier – qarışqayeyən; le harfang des neiges- qarlı bayquş, ağ bayquş, Arktik bayquş. Ümumiyyətlə dünya dillərində heyvanlara bənzətmə yolu ilə verilən adlara rast gəlinir. Heyvanlar haqqında bu tip motivləşmələr informativ göstəriciləri təyin edir.

Nəticə

Azərbaycan və fransız dillərində zoonimik frazeoloji birləşmələrin düzgün ekvivalentini tapmaq üçün müxtəlif tərcümə üsullarından istifadə etmək lazımdır. Hər fi və ya sözbəsöz tərcümə etdikdə başqa dildə eyni mənə ifadə etməyə bilər. Hər iki dildə xalq yaradıcılığının məhsulu olan bu ifadələr ekspressiv-üslubi baxımdan öz obrazlılığı və emosionallığı ilə seçilir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Kitabi-Dədə Qorqud Ensiklopediyası II cildə. Bakı Yeni Nəşrlər Evi 2000, C II 567 s.
- 2.Dr.Şükrü Elçin. Atların doğulması ilə bağlı əfsanələr. Türk Folklor Araştırmaları,İstanbul, 1963
- 3.Le Loup, une histoire culturelle, Le Seuil. Paris 2018, 170 s.
4. Bayramov H. Azərbaycan dilinin frazeologiyasının əsasları. Maarif. Bakı, 1978, 175 s.

5. Əli Allahverdiyev. "Fransız dilinin frazeoloji birləşmələrinin sinonimləri". "Adiloğlu" Bakı 2009. 240 s.
6. Əli Allahverdiyev, Əzizə Əliyeva. "Fransız və azərbaycanca frazeoloji birləşmələr lüğəti". Metodik vəsait Naxçıvan NDU, "Qeyrət" 2021. 135 s.
7. <https://www.letarmac.fr/expressions-animaux/>
8. <https://www.laplumedepierrot.com/blog/2018/11/21/lorigine-de-10-expressions-populaires-animalieres>
9. https://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_d%27idiotismes_animaliers_en_fran%C3%A7ais

**Naxçıvan Dövlət Universiteti
E-mail: aziza_aliyeva@yahoo.com*

AZIZA ALIYEVA

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ZOONYMIC COMPONENTS IN FRENCH AND AZERBAIJANI LANGUAGES

The article presents a comparative study of phraseological units with zoonymic components in the Azerbaijani and French languages. Phraseological units formed with zoonymic expressions have a very ancient history in languages of different systems. They reflect the culture, lifestyle, religion, beliefs, and worldview of a people.

These phraseological units, which enrich the lexical base of a language and constitute an integral part of its vocabulary, are products of folk creativity. The history and etymology of phraseological combinations have been studied and analyzed by linguists worldwide. Numerous research articles and books have been written in this field. Linguists such as Charles Bally, A. Gurbanov, and H. Bayramov have made significant contributions and presented highly interesting studies.

In both Azerbaijani and French, phraseological units with zoonymic components are widely used in colloquial speech, oral folk literature, and fiction, enriching and developing the lexical fund of the language. It is noteworthy that in some zoonymic expressions, animal body parts are used instead of animal names. Such somatic expressions exist in both languages.

These expressions are informative in nature, are motivated by various factors, and reflect metaphorical features. When comparing these expressions, similarities and differences between the two languages of different systems become evident. Certain difficulties arise in the process of translating zoonymic expressions. In order to achieve an accurate translation, it is necessary to apply various translation techniques and find appropriate equivalents, as each nation possesses unique concepts in its language and civilization that may not exist in other cultures.

Keywords: *phraseological combinations; zoonymic phraseology; phraseological units with zoonymic components; zoolexis; fixed word combinations.*

ЭЗИЗА АЛИЕВА

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С ЗООКОМПОНЕНТАМИ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье в сравнительном аспекте исследуются фразеологические единицы с зоонимическими компонентами в азербайджанском и французском языках. Фразеологические единицы, образованные с использованием зоонимических выражений, имеют очень древнюю историю в языках различных систем. Они отражают культуру народа, образ жизни, религию, верования и мышление.

Эти фразеологические единицы, обогащающие лексическую базу языка и являющиеся неотъемлемой частью его словарного состава, представляют собой продукт народного творчества. История и этимология фразеологических сочетаний были изучены и исследованы лингвистами всего мира. В данной области написано множество научных статей и книг. Такие ученые-лингвисты, как Шарль Балли, А. Гурбанов, Х. Байрамов, внесли значительный вклад в развитие этой области и представили интересные исследования.

Как в азербайджанском, так и во французском языках фразеологические единицы с зоонимическими компонентами широко используются в разговорном стиле, устном народном творчестве и художественной литературе, обогащая и развивая лексический фонд языка. Интерес представляет тот факт, что в составе зоонимических выражений иногда используются не названия животных, а части их тела. Подобные соматические выражения существуют в обоих языках.

Эти выражения носят информативный характер, выражаются различными мотивами и отражают метафорические особенности. При сравнении данных выражений выявляются их сходства и различия в языках разных систем. В процессе перевода зоонимических выражений возникают определённые трудности. Для достижения адекватного перевода необходимо использовать различные переводческие приёмы и подбирать соответствующие эквиваленты, поскольку каждый народ обладает собственными, уникальными понятиями, не имеющими аналогов в других культурах.

Ключевые слова: фразеологические сочетания; зоонимическая фразеология; фразеологические единицы с зоонимическими компонентами; зоолексика; устойчивые словосочетания.

Filologiya elmləri doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir.

İlk daxilolma tarixi: 03.04.2025

Son daxilolma tarixi: 13.05.2025